

Б Ъ Л Г А Р С К А А К А Д Е М И Я Н А Н А У К И Т Е

ИНСТИТУТ ЗА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО

1000 София, ул. “Сердика”, № 4, ет. III, тел. 987-49-02, факс 989-25-97, e-mail: ipn_bas@bas.bg

ДО

Председателя на Научното жури,

**определено със Заповед №РД-09-202 от 28.03.2014 г. на
Директора на ИИОЗ при БАН за провеждане на публична защита на
дисертационен труд за получаване на научната степен “доктор на
социологическите науки”**

СТАНОВИЩЕ

ОТ ПРОФ. Д-Р СТЕФКА СТЕФАНОВА НАУМОВА,

Институт за държавата и правото - БАН,

**член на Научното жури по процедура за защита на дисертационния труд на АННА
ИВАНОВА МАНТАРОВА, доктор по социология, доцент по социология в ИИОЗ на БАН
за присъждане на научната степен „доктор на социологическите науки” в
професионално направление 3.1. (Социология, антропология и науки за културата),
научна специалност 05.11.01 (Социология)
на тема:**

ЕКОЛОГИЧНИ РИСКОВЕ В ТРАНСФОРМИРАЩОТО СЕ ОБЩЕСТВО

1. Обща оценка на кандидата

Кандидатът Анна Иванова Мантарова притежава солидна теоретична подготовка и натрупан практически опит. След завършване на редовната си аспирантура и придобиване на научната степен “доктор по социология” през 1986г., тя успешно съчетава научно-преподавателската с практико-приложната дейност. В периода 1987 – 1994 г. е научен сътрудник в секция «Социология на управлението», а от 1994 до 2001г. - в секция “Глобално и регионално развитие”. От 2001г. – доцент в секция “Глобално и регионално развитие” на Институт по социология на БАН. От 2005 до 2010 г. е ръководител на секция „Глобално и регионално развитие“. От 2008 до 2010 г. е научен секретар на Института по социология, от 2010 до 2012 г. - научен секретар в ИИОЗ, а от септември 2012 г. – помощник-директор по научното развитие на ИИОЗ.

Доц. Анна Мантарова има натрупан богат преподавателски опит. Преподава дисциплините “Социология на престъпността” и “Социология на политиката” във ВТУ “Св. СВ. Кирил и Методий”, Славянския университет и дисциплината “Социология” в ЛТУ-София.

Високо оценявам уменията на дисертанта да съчетава теоретичните знания с придобития практически опит. В дисертацията, а и в останалите публикации придобитите знания и натрупаният опит са умело използвани в приложния интердисциплинарен подход към безспорно актуалната тема **“Екологични рискове в трансформиращото се общество”**.

2.Общо описание на представения дисертационен труд

Представеният от доц. д-р Анна Мантарова дисертационен труд е пръв опит за цялостно, систематично и обстойно изследване на особено актуалния проблем за спецификата и характерните особености на екологичните рискове в съвременните условия и увеличаващата се роля на прилаганите при тяхното ограничаване икономически, политически и юридически инструменти. Сам по себе си проблемът за екологичните рискове не е нов, но придобива особена актуалност в контекста на тревожните тенденции на задълбочаваща се в глобален план екологична криза и свързаните с това неблагоприятни последици за живота и здравето на хората и на биологично разнообразие в цялост.

Дисертационният труд е в обем от 363 страници, включително списък на фигурите и таблиците, увод, заключение и списък на използваната литература. Трудът представлява новост в българската специализирана литература както по своя обем, така и по защитените в него изследователски тези.

Доброто структуриране на работата и балансираното разглеждане на всеки от основните подвъпроси, съставляващи главните структурообразуващи компоненти на цялостната разработка, са допринесли за постигането на оптимален научен и практико-приложен резултат.

Дисертационният труд е структуриран в 3 глави и раздели към тях, които са логически свързани и добре балансирани. Във въведението доц. А. Мантарова убедително доказва значимостта на проблема за екологичните рискове, които в условията на макро-трансформация показват преконачна конфигурация и разнопосочна динамика, обусловени от комплексното действие на политически, икономически, институционално-нормативни и културни фактори, намиращи се в сложни връзки и взаимодействия. Аргументирано се посочва, че *“социалната ситуация се доминира от социални процеси и факти, които фокусират вниманието и усилията на институции и индивиди към други проблеми и въпреки обвързването на България с договорености, произтичащи от членството в ЕС, пречи на последователното и трайно редуциране на екологичните рискове”*(с.16).

Сполучливо в Увода на труда са поставени основните задачи и е посочена логическата последователност за тяхното решаване, като е изведен принципният методологически контекст, че *“За да бъдат ефективни управленските решения и действия, е нужно те да са съобразени с конкретните социални условия, в които съществуват екологичните рискове – обстоятелство, което прави непреходна актуалността на конкретните теоретични и емпирични изследвания”* (с. 13). Поставените в дисертационния труд цел и задачи определят използваните изследователски методи – съчетаване на теоретичен анализ на литературни източници – научни разработки и документи, с анализ на емпирична информация. Използваните емпирични данни са от провеждани в продължение на две десетилетия национално представителни емпирични социологически изследвания с участието на автора.

Първата глава на дисертацията има теоретичен характер. Предполагайки, че навлизането в полето на теоретичните интерпретации на рисковете и специално на екологичните, е необходима условие за преминаване към анализа на техните конкретни проявления и взаимовръзки в условията на трансформация на българското общество, в изследването се отделя значително внимание на теоретичните разработки по тази тематика – на изследователската практика, натрупания опит и постижения в дефиниране и изясняване същността на екологичните рискове и техните особености и взаимовръзки, в прилаганите изследователски подходи, акцентите и перспективните ориентации.

В контекста на представянето на реалисткия и на конструктивисткия възглед подробно се разглеждат различни варианти на дефиниране на екологичните рискове като част от общата категория на рисковете. Предложена е собствена дефиниция, систематизация и характеризирание на екологичните рискове. Авторката предлага следното операционализирано определение на екологичните рискове: *“Екологичните рискове са антропогенни промени на околната среда, за които съществува вероятност чрез нейни компоненти или чрез биологичните хранителни вериги да доведат до неблагоприятни ефекти върху живите организми”* (с. 30-31).

В така дефинираното определение авторката очертава няколко момента: първо – присъства вероятностният момент; второ – включват се само промените на околната среда, предизвикани от човешка дейност; трето – към рисковете се причисляват промени, които обективно могат да причинят вреда, независимо дали при даденото равнище на научното познание това е установено; четвърто – обхванати са и промени, които оказват въздействие не само пряко, чрез някои от компонентите на околната среда, но и чрез растителни или животински продукти, ползвани като храна; пето – визират се ефекти, чиито обхват излиза извън социосферата и антропосферата.

Засегнат е въпросът за необходимостта от интердисциплинарни и мултидисциплинарни изследвания на екологичните рискове и по-общо - на екологичната проблематика. Специално внимание е отделено на социокултурното направление в интерпретацията на рисковете и подробно е разгледано разработването на темата в социологическата теория. Открити са основните тематични линии, акценти и предизвикателства в изследванията.

С цел задълбочаване на изследването с привличане на идеи от различни теоретични и идейни полета, специално внимание е отделено на **дълбоката екология**, тъй като по своето съдържание, акценти и прилаган подход тя най-плътнo обвързва екологичните рискове с основни базисни елементи на човешкото общество, които стоят в основата на неговото развитие (с. 59-77). Изложени и анализирани са нейните теоретични опорни точки - теория на системите и в частност- теорията за живите системи и т. нар. „Хипотеза Гей“, както и основните положения, централно място сред които заемат екоцентричният възглед за света и тезата за единство на мислене, чувстване, духовност и действие.

Като основа за преориентацията на политиката спрямо околната среда от политика на опазване от увреждане към политика на развитие, което цели съхраняване на екосистемата, на природните ресурси и на условията за живот и развитие и напред във времето, предмет на анализ е и концепцията за устойчиво развитие - нейната предистория, изкрystalизиране,

прецизиране и развитие, вариации и проблемно обогатяване с оглед на политиката за прилагането ѝ.

Втората глава, озаглавена „Макротрансформацията като социокултурен контекст на екологичните рискове“, предлага разгърнат анализ на процесите в България от 1989 година насам. В тази част подробно са разгледани тези страни и аспекти на социалната макротрансформация, които са релевантни към екологичните рискове и тяхното управление, като в хода на това са открити очертаващите се връзки и зависимости. На първо място - икономиката и нейните характеристики на макроравнище – обем, отраслова структура, технологично равнище, финансово състояние като определител на възможностите за инвестиции, вкл. и с екологична насоченост. На второ място - характер на икономическите отношения и принципи на управление като задаващи насочеността и мотивацията на действията. Анализирани са икономическото положение и на микроравнище – като обективни характеристики и като субективни преценки, доколкото последните имат съществена роля в детерминацията на ценностните системи и йерархии и в мотивацията на поведението.

Разгледана е и трансформацията на политическата система, на държавните управленски структури и отношения, доколкото те предопределят установяването на **аномия** в обществото, която намира най-ярък израз в ръста на престъпността и корупцията. Макар и да са встрани от екологичната проблематика, те са показателни за състоянието на законността във всички области, защото аномията в едни или други свои форми има място и при регулиране на отношения и дейности, свързани с екологичните рискове. Пак в това предметно поле е и изграждането на система от законови и подзаконови нормативни актове и институции, които формират фундамента на дейностите по опазване на околната среда.

Състоянието и динамиката на ценностните системи представляват интерес и имат отношение поради прякото си влияние върху поведението и на институционално, и на общностно, и на индивидуално равнище. Специално внимание е отделено на постматериалните ценности и факторите, които влияят върху разпространението им в българското общество. Като релевантно към проблематиката е разгледано и образованието, тъй като при него се усвояват знания и се формират потребности и умения за търсене и осмисляне на информация, а всичко това има пряко отношение към екологичната проблематика. Обърнато е внимание на неравенствата в образователната система предвид на следствията им в резултатността на образователния процес.

Доколкото периодът, в който протича макротрансформацията у нас е продължителен и нехомогенен, рефлектиращ различни външни процеси и събития, в известна степен обособено, на анализ се подлагат: 1. ситуацията в страната в началното десетилетие на промени, когато те са най-интензивни и дълбоки и задават насоките и рамките на бъдещото развитие; 2. отражението на присъединяването на РБългария към ЕС; 3. проявлението и ефектите на глобалната икономическа криза от края на първото десетилетие на този век.

В Глава трета „Екологичните рискове в условията на макротрансформация в социологическа перспектива“ се съдържа анализ на обширна емпирична информация – както от статистически източници, така и от национално представителни изследвания с личното участие, а някои и под ръководството на автора. С информация за различни параметри на основните компоненти на околната среда е очертана екологичната ситуация в страната в

началото на макротрансформацията и е проследена нейната динамика в първите години след промените и в последващия период. Очертана е преко конфигурацията на екологичните рискове и на генериращите ги дейности в новите икономически и социално-политически условия.

С използването на обширна емпирична информация е представена ситуацията през погледа на българските граждани. Направени са сравнения във времеви план на оценките за състоянието на околната среда и отделните ѝ компоненти, проблематизирането му, позиционирането на проблема сред другите проблеми в обществото, очакванията за бъдещо развитие. Очертани са основните социално-групови диференциации в мненията и техните зависимости.

Специално внимание е отделено на проблема за детерминацията на екологичните рискове. Анализирани са технологични, икономически, политически, институционално-нормативни, културни фактори, които оказват влияние в годините до трансформацията – на социетално, мезо и микро равнище. Проследени са промените в детерминационните зависимости в новите условия. Вниманието е фокусирано и върху екологичната култура и нейните зависимости, върху връзката с общностната култура. Друг акцент е съотнасянето на интереси, екологични рискове и социални неравенства. В този контекст е разгледана и позицията на гражданите по релацията „икономическо развитие – опазване на околната среда“ в няколко нейни конкретизации. С ползването на информация от ЕСИ са представени и субективните оценки за детерминацията на екологичните рискове в тяхната динамика – мненията за източниците и за социалните причини за екологичните проблеми, за основните актьори, чийто действия допринасят за опазване и възстановяване на околната среда. Очертани са основните социалногрупови диференциации.

Последната част на трета глава е посветена на отреагирането на екологичните рискове – институционално, групово и индивидуално. Като са разгледани реакциите от началото на промените, е очертан преходът от ограничителни действия, насочени директно спрямо физическите източници на екологични рискове, през развитие на институционално-нормативната система към реализацията на широк спектър от политики и програми с изнасяне на тежестта към превантивните дейности, за което ключово значение има присъединяването на България към ЕС. В качеството на конкретни примери са анализирани установяването на европейската екологична мрежа НАТУРА 2000 като средство за съхранение на биоразнообразието и прилагането на Мярка 214 от ПРСР, която е насочена към съчетаване на икономическо развитие и опазване на природата. В хода на анализа е показано как организационни и информационни дефицити и ценностно-нормативни деформации редуцират ефекта от прилагането им.

Обширно е анализирано индивидуалното поведение от гледна точка на генерирането на екологични рискове. Очертани са груповите диференциации и са потърсени основанията им. Акцентирано е на съществуващи междугрупови различия, особено между представители на различни етноси, които в определени случаи стават източник на напрежение. Очертани са контурите на групите, които са носители на новите екологични ценности, както и тези, чийто потенциал за приобщаване е най-висок. Застъпен е и един особено актуален в последно време проблем – този за екологично чистите храни – за интереса към тях и потреблението им, за факторната обусловеност и бариерите в тази посока. Отделено е специално внимание на приложението на проекологични практики в селското стопанство – сектор, който генерира

екологични рискове и който има ключова роля за снабдяването с безопасни храни. На базата на информацията от емпирично изследване са разгледани нагласите на фермерите за въвеждане на проекологични практики в селското стопанство и капацитета за ползване на възможностите за подпомагане по линия на Общата селскостопанска политика. Накрая са очертани контурите на групите с по-изявено проекологично поведение и тези, които показват по-висок потенциал за приобщаване.

Заклучението на труда обобщава изводите от анализите и дава синтезирано потвърждение на изследователската теза като по този начин маркира насоки за бъдещи изследвания.

3. Оценка на научните и практическите резултати и приноси на дисертационния труд

1. Дисертационният труд на доц. д-р Анна Мантарова се отличава с особена оригиналност и завиден по обем и задълбоченост сравнително правен обзор на твърде актуалния проблем за спецификата и характерните особености на екологичните рискове в съвременните условия и увеличаващата се роля на прилаганите при тяхното ограничаване икономически, политически и юридически инструменти. Този критично-аналитичен по своя дух обзор е умело използван от авторката за формулиране на практически изводи и идеи, които могат да послужат за усъвършенстване както на правната уредба, така и на механизмите за нейното прилагане. В своята цялост дисертационният труд представлява доказателство за дълготрайното и последователно надграждане на изследванията на доц. Мантарова в проблематиката на опазването на околната среда и постигането на устойчиво развитие.

2. С особен принос е конкретно изследваната връзка между околна среда и устойчиво развитие в контекста на европейските стандарти. (с. 78-98). Въпросите около функционирането на институциите, ангажирани с околната среда и неговата ефективност са конкретизация на общовалидните теми за капацитета на институциите и способността им да наложат спазването на правила и стандарти и за доверието на гражданите в тях..

3. Следващ съществен принос е анализът на екологичните рискове в контекста на теорията за социалната аномия. Съвършено правилен е изводът на авторката, че *“установилата се в обществото аномия има отношение и към околната среда и екологичните рискове. Както и в други области и по отношение на околната среда не се спазват норми и стандарти, не се осъществява ефективен контрол, не се налагат адекватни санкции, които да имат дисциплиниращ и възпиращ ефект. Въпреки изградената регионална мрежа от институции, мониторингът и превантивния контрол очевидно не са надеждни. Множество са случаите на сериозни замърсявания или строителство в защитени територии, на които институциите реагират едва след протестни действия на граждански природозащитни организации”* (с. 345).

4. Приносен момент е открояването на съдържателните и структурните изменения в ценностните системи и конфигурацията на материалните и постматериални ценности в контекста на екологичната проблематика, доколкото по мнението на авторката *“бързите и радикални промени предизвикват объркване и ценностна дезориентация и дезинтеграция на*

обществото” (с. 345-346). Категорично се отстоява тезата, че особено силно сривят на ценностите и ценностната дезинтеграция се проявяват на равнище етнически групи и че ситуацията в България през последните две десетилетия е определено неблагоприятна за разширяване на позициите на постматериалните ценности. Като цяло тя се характеризира с наситеност с множество социални рискове, при това интензивни, комплексни и устойчиви. Този извод има определена практическа насоченост и би следвало да се има предвид при изработването на адекватни механизми за повишаване на екологичното правосъзнание на гражданите.

В чисто практически план могат да се посочат редица конкретни научни достойнства и приноси на дисертационния труд, най-важните от които са следните:

1. Представен е изчерпателен преглед, класификация и критична оценка на различните екологични рискове.
2. Осъществен е задълбочен правно-социологически анализ на действащата правна уредба в областта на рисковите фактори при опазване на биологичното разнообразие и са предложени конкретни мерки, които на практика имат характер на предложения de lege ferenda.
3. Разгледана е функционалната връзка между социалната аномия и екологичните рискове, което е новост в съвременната социология на правото.
4. На базата на анализиранияте емпирични изследвания е потвърдена значителната роля на образованието като диференциращ фактор в отношението към екологичната проблематика и релевантното поведение.

За общите и конкретни научни достойнства и приноси на труда съществено значение има и фактът, че в процеса на работа над дисертационния труд доц. Анна Мантарова има 16 публикации по темата на дисертацията (някои от които в съавторство). 7 от тях са на английски език, а 6 са издадени в чужбина.

3. Критични бележки

Към дисертационния труд могат да бъдат отправени и някои критични бележки, повечето от които са от структурно естество. Би могло да се препоръча разширяване на анализите на функционалната връзка между използването на химическото оръжие и огромните заплахи и рискове за околната среда – проблем, чиято актуалност става все по-осезателна и на национално, и на международно ниво. В контекста на анализите на екологичните рискове би могло да се посочи Конвенцията от 1977 г. за забрана на военното или всяко друго враждебно използване на техники за модифициране на околната среда– ЕНМОД. Тя съдържа забрана на токсични химикали, които имат „широко разпространени, продължителни или тежки последици”, но не е всеобхватна. Въпросът за унищожаването на химическите арсенали е в тясна връзка с действащите норми за екологична защита и ограничаване на екологичния риск.

При обосноваването на необходимостта от широко гражданско участие и установяване на нови отношения между властта и населението и установяване на диалог и взаимодействие

между тях, като добър нормативен пример би могло да се посочи Орхуската конвенция за достъп до правосъдие по екологични въпроси.

Горепосочените критични бележки в никакъв случай не омаловажават научните приноси на доц. Анна Мантаров в областта на социологията на екологичния риск.

4. Заключение

Представените по-горе преценки за общите и конкретните научни достойнства на разглежданата дисертация и направените критични бележки могат да послужат като основа за оценката на научните качества на представения дисертационен труд.

Следва особено да се подчертае способността на доц. д-р Анна Мантарова да избира за изследване изключително актуален, неразработван в българската социологическа наука проблем с голямо практическо значение, да поставя големи теоретични въпроси и да търси адекватни отговори. Трудът притежава всички достойнства за да бъде дадена на Анна Иванова Мантарова научната степен “доктор на социологическите науки”.

В заключение, убедено препоръчвам на научното жури на основание на чл. 13 от ЗРАСРБ, чл. 35 от Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и чл 8 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в БАН да присъди на Анна Иванова Мантарова научната степен „доктор на социологическите науки”.

РЕЦЕНЗЕНТ:

проф. д-р д.р Стефка Наумова,

София, 10 април 2014 г.

(Член на Научното жури)